

HELP!

DE TOERIST IS TERUG

De Coronapandemie bracht de toerismesector tot stilstand. Tijdens het begin van de pandemie woedde een uitvoerige discussie over hoe het toerisme duurzamer terug zou kunnen komen. Nu lijkt deze discussie momentum te hebben verloren. Het verduurzamen van toerisme is echter relevanter dan ooit. Maar hoe krijg je dit voor elkaar?

Het toerisme van voor de pandemie kenmerkte zich door jaarlijks toenemende aantallen toeristen. Gemiddeld nam het aantal internationale toeristen het laatste decennium toe met zo'n 4 procent per jaar, wat goed is voor ruim 1,4 miljard toeristen in 2019. Europa nam hiervan ruim de helft voor haar rekening. Deze cijfers waren duidelijk op te merken in de centra van historische steden. Drukte en overdrukte, maar ook een verandering van het consumptielandschap zijn hier bekende en in het oog springende voorbeelden van. Toerisme werd ook steeds vaker op een zeer stereotype manier weggezet: selfies, Nutellawafels en rolkoffers domineren de beeldvorming over de toerist. Dit stereotype beeld heeft ertoe geleid dat de lokale inwoners van grote en middelgrote Europese steden een soort haat-liefdesrelatie met toerisme ontwikkelden. Enerzijds is toerisme goed voor de lokale economie, maar anderzijds kan toerisme een ontwrichtende impact hebben op steden. Daarnaast staat toenemend toerisme en de daarmee gepaard gaande reizigerskilometers het halen van duurzaamheidsdoelstellingen in de weg. Dit leidde enkele jaren geleden tot de opkomst van een discussie over het verduurzamen

van toerisme. Wij onderzochten in welke mate bewoners het toerisme terug wilden zien na de Coronapandemie. Bewoners konden kiezen uit verschillende scenario's voor het toerisme in de stad Utrecht. Deze scenario's liepen uiteen van een sterke economische groei en een toenemend aantal toeristen tot meer focus op een duurzame en lokale vorm van toerisme. In dit artikel vertellen we wat er uit dat onderzoek is gekomen en wat dat betekent voor de toekomst van de toeristenindustrie.

De schaduwzijde van stedelijk massatoerisme

De toename van het toerisme kan verklaard worden door de vraag- aanbodzijde te bekijken. Ten eerste maken een toename van vrije tijd en besteedbaar inkomen het voor meer mensen mogelijk om vaker op reis te gaan. Tegelijk is op reis gaan steeds makkelijker: meer transportmogelijkheden, IT-innovaties die het organiseren van reizen makkelijker maken en de invoering van de Euro en een internationaal banksysteem dragen bij aan een groter reisgemak. Ook aan de aanbodzijde is de laatste decennia sterk ingezet op de groei van toerisme. Al sinds de jaren '60 zijn steden en streken

erop gebrand om zoveel mogelijk nieuwe bezoekers aan te trekken, om zo te zorgen voor een stimulatie van de economie. Dit heeft als gevolg dat een groot gedeelte van de infrastructuur, diensten, winkels en openbare ruimte ingericht werden om groeiende groepen toeristen te ontvangen.

Dit 'verkopen van de stad', zoals dit in de literatuur genoemd wordt, heeft ook een schaduwzijde. De focus op bezoekers en toeristen leidde in sommige gevallen tot standaardisering (ook wel bekend als disneyficering of toeristificering) en tot gentrificering. Delen van steden werden generieker, drukker en duurder en daardoor minder aantrekkelijk voor verschillende gebruikersgroepen. Als reactie zien we het laatste decennium steeds meer protesten ontstaan onder stadsbewoners en belangengroepen die zich richten tegen (de impact van) toerisme. Actiegroep Binnenstad 030 vroeg bijvoorbeeld aandacht voor de woonbaarheid van het centrum van Utrecht en stelde dat deze onder andere door toenemend toerisme onder druk is komen te staan. Als oplossing wil de actiegroep dat de bezoekerseconomie in de binnenstad wordt afgeremd.

Terwijl de meeste aandacht lang ging naar de sociale problematiek die samenhangt met een toenemende druk op binnensteden, is er de laatste jaren ook steeds meer aandacht voor milieu- en klimaatproblemen waar toerisme aan bijdraagt. De CO2 uitstoot die gepaard gaat met (vlieg)reizen, waterverbruik, bouwen in kwetsbare gebieden en niet-toereikende afvalverwerking zijn enkele zaken waar steeds meer discussie over is. Toenemend toerisme kan niet alleen een aanjager zijn voor de lokale economie, maar het kan ook voor verschillende vormen van duurzaamheidsproblematiek zorgen. Men heeft in binnen- en buitenland, onderzoek en praktijk, en onder toerist en bewoner beseft dat toerisme ethischer, milieuvriendelijker en democratischer zou moeten worden. Maar hoe verander je het toerisme zo ingrijpend?

Toerismebeleid moest vooral economische groei genereren

Protesteren voor inspraak

In steeds meer steden kwamen de laatste jaren lokale bewoners in protest tegen toerisme. Dit protest is in veel gevallen geworteld in bredere proteststromingen die vooral in steden sinds de jaren '70 van de vorige eeuw opkwamen. De proteststromingen zijn gekenmerkt door een roep om inspraak in hoe stadsbestuurders grote sociale problemen probeerden op te lossen. De uitspraak "we willen geen tweede Venetië worden" klonk op bewonersbijeenkomsten in veel bezochte steden als Amsterdam en Brugge maar ook in steden met een meer bescheiden aantal toeristen zoals Utrecht. De protesten tegen de impact van toerisme op de stad hebben gemeen dat ze een angst voor een toekomstbeeld van een door toerisme onleefbaar geworden stad vertolken.

Protest tegen toerisme is relatief nieuw, maar sinds halverwege het vorige decennium één van de meest aanwezige thema's in stedelijk burgerprotest. In korte tijd evolueerde toerisme van een thema waar in de meeste steden geringe beleidsaandacht voor was naar een speerpunt voor burgerprotest en politieke discussie. Vóór de coronapandemie bleef de participatie van bewoners echter vaak beperkt. Aan de ene kant was er vaak weinig interesse om mee te denken over toeristisch beleid, en aan de andere kant bleef de participatiemogelijkheid vaak erg beperkt als deze al bestond.

Het doel van zo'n proces stond immers vaak al vast: toerismebeleid moest vooral economische groei genereren.

Het debat rond stedelijk toerisme van vlak voor de coronapandemie kenmerkte zich dan ook door verzet en polarisatie. Denk hierbij aan de protestgroep 'No Grandi Navi' in Venetië die demonstreert tegen grote cruiseschepen en het massatoerisme in de stad. De protesten in Venetië roepen het beeld op van een strijd van David tegen Goliath: met kleine bootjes, spandoeken en vuurwerk cirkelden lokale bewoners rond grote cruiseschepen die vlak langs het historische centrum van de stad voeren, in de hoop beleidsmakers te overtuigen deze vorm van toerisme aan banden te leggen. De cruiseschepen noch de beleidsmakers leken echter van koers te veranderen. Deze beeldende voorstelling staat symbool voor protesten in tal van andere steden: het verzet tegen toerisme werd mondiger en kreeg meer aandacht, maar het resulteerde zelden in concrete beleidsingrepen.

Een verklaring hiervoor ligt in de patstelling waar toeristisch beleid zich vaak in bevindt. Aan de ene kant zijn er de voorstanders van toeristische ontwikkeling die de situatie met een economische bril bekeken, bijvoorbeeld ondernemers. Aan de andere kant zijn er tegenstanders, vooral binnenstadsbewoners en academici die de negatieve effecten op de stad beschouwden. Voorheen werd daarom vaak gesteld dat bewoners eerder positief tegenover toerisme staan als ze het economisch belang van toerisme zien of er zelf van profiteren. Meer recent is deze gedachte veranderd: een positieve houding tegenover toerisme zou juist worden veroorzaakt door de mogelijkheid om mee te kunnen denken over toerismebeleid of het gevoel invloed op de ontwikkelingen te hebben. Hieruit blijkt dat het betrekken van bewoners bij toerismebeleid al van belang is vóórdat de negatieve impact van toerisme op steden gemerkt wordt.

Dat toerisme ook kan bijdragen aan de verbetering van de kwaliteit van een gebied was voor de coronapandemie vaak vooral op papier een doelstelling. De zoektocht naar routes naar een duurzamer toerisme bestond wel en leek ook aan momentum te winnen, maar concrete implementaties voor dergelijke plannen bleven veelal uit, wellicht door gebrek aan urgentie. Totdat begin 2020 het (internationale) toerisme grotendeels tot stilstand kwam. De nu meer dan twee jaar durende adempauze veroorzaakt door de coronapandemie waarin vooral het internationale bezoek aan steden is afgeremd, lijkt zowel de beleidsdiscussie als de protesten weer naar de achtergrond te hebben geduwd.

War on Tourism

De uitbraak van de coronapandemie en daaropvolgende reisbeperkingen en lockdowns leek een adempauze te geven. Ineens waren mensen over de hele wereld gedwongen om hun oude manieren van werken en recreëren te veranderen. In de academische literatuur over toerisme was ook duidelijk een moment van reflectie zichtbaar: wat zou er anders kunnen zodra alles straks weer opengaat? Deze vraag werd zo serieus genomen dat er een heuse 'War on Tourism' werd uitgevochten. Hierin staan auteurs, beleidsmakers en ondernemers die vooral vanuit een economisch perspectief naar toerisme kijken tegenover voorvechters voor een meer 'duurzaam toerisme'. Beide kampen keken in de luwte die ontstond door de uitbraak van de coronapandemie naar dezelfde vraag: hoe kan een toeristische herstart zo goed mogelijk verlopen?

Aan de ene kant zijn er de voorstanders van het 'business as usual' scenario. In dit scenario ontwikkelt het toerisme zich zoals we dat kenden vóór de pandemie. Toeristen kunnen weer andere plekken ontdekken en ondernemers krijgen de gelegenheid om te herstellen en hun diensten weer aan te bieden. In dit scenario geeft de overheid de ruimte aan de sector om zich te herstellen en ondersteunt ze waar nodig. Aan de andere kant is er het 'transformatie van toerisme' scenario: toeristen worden zich bewust van de negatieve gevolgen van hun handelen en gaan ook bewuster handelen. Een succesvolle toeristische locatie wordt

niet langer gekenmerkt door toenemende bezoekersaantallen of groeiende materiële consumptie maar door het verminderen en hergebruiken van producten, het stimuleren van consumptie van lokale producten en ondersteunen van korte productieketens en een bewustwording van de impact van toerisme onder alle betrokkenen. Waardes als lokalisering van zowel productie als consumptie, zingeving en circulaire productie staan centraal. In dit scenario slaan overheden, bedrijven en kennisinstellingen de handen ineen om veerkrachtige toeristische bestemmingen te maken waarbij het toerisme een integraal onderdeel vormt van zowel de lokale economie als de lokale gemeenschap.

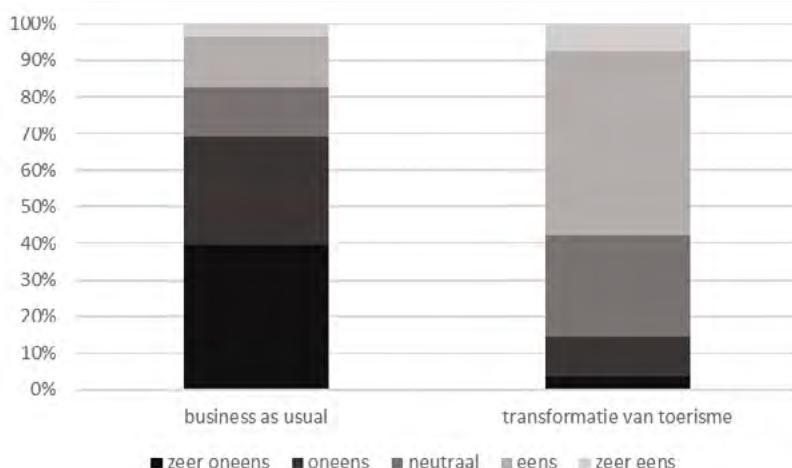
Hoewel de voorstanders van het scenario voor transformatie in toerisme de urgentie hiervan benadrukken, blijven sommige van hen ook sceptisch. Vooraanstaande auteurs zoals Michael Hall zeggen dat een duurzame herstart alleen mogelijk is als verschillende belanghebbenden de handen ineenslaan. Overheden, bedrijven en burgers kunnen alleen samen een nieuwe weg inslaan binnen de toerismesector. Aan de andere kant is het nauwelijks nog ethisch te noemen om ondernemers in toerisme, cultuur en allerlei andere getroffen sectoren beperkende maatregelen op te leggen na twee jaar van lockdowns. Toewerken naar een 'duurzaam toerisme' lijkt dan ook direct van de politieke agenda's te zijn verdwenen.

Het is duidelijk dat de wereld van het toerisme op zijn kop is gezet door de abrupte stilstand. Daarnaast lijkt het momentum om gezamenlijk naar een duurzamer toerisme toe te gaan werken voorbij: een kantelpunt blijft tot op heden uit. Des te belangrijker is het om juist nu lessen te trekken uit het onderzoek rond de transformatie van toerisme uit het pre-corona tijdperk. Kijkend naar de protesten die opleefden voor de coronapandemie en de opkomende aandacht voor stedelijk toerisme moeten we onszelf enkele vragen stellen. In welke mate zijn deze protesten een goede afspiegeling van de mening van stadsbewoners over toerisme en haar impact op de stad? Welke elementen van het toerisme worden door bewoners als problematisch beschouwd en welke elementen juist als waardevol? En wat bepaalt of bewoners vaker de positieve of negatieve aspecten van toerisme zien? En, misschien wel het belangrijkste, hoe zien stadsbewoners toerisme het liefste terugkeren na de coronapandemie?

Het perspectief van de Utrechters

Uit eerder onderzoek weten we dat mensen toeristische ontwikkelingen in de stad steunen als ze er zelf positieve gevolgen van ondervinden. Dit blijkt ook uit een representatieve enquête die beantwoord is door 146 respondenten uit de gemeente Utrecht. Er is samenhang tussen de reacties op de stellingen die negatieve gevolgen weergeven en er is samenhang tussen de reacties op

Bijna 40% van de respondenten is het 'zeer oneens' met de stelling 'ik steun het scenario 'business as usual''. Het 'transformatie van toerisme' scenario wordt juist vaker gesteund. Uit eigen onderzoek.

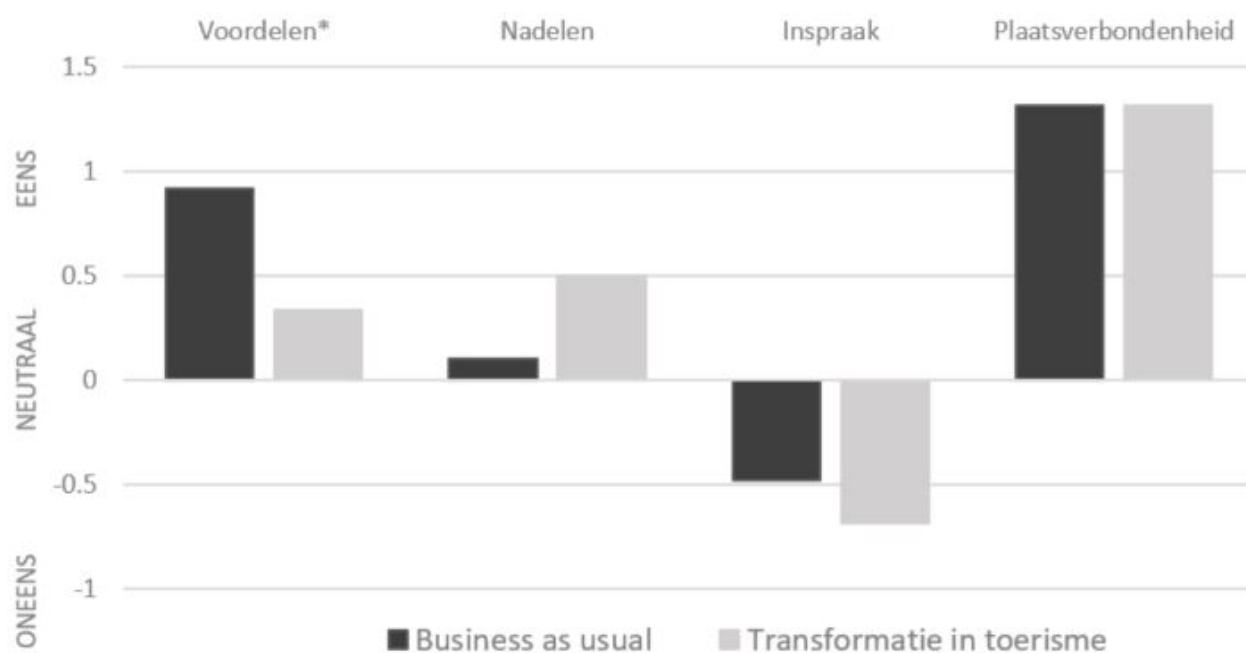

stellingen die positieve gevolgen weergeven. Mensen die één van de positieve gevolgen ervaren, bijvoorbeeld dat toerisme goed is voor de lokale economie, zijn ook geneigd om positief te antwoorden op de andere stellingen over positieve gevolgen van toerisme. Bij stellingen over negatieve gevolgen, zoals dat toerisme sommige plekken in de stad druk en ontoegankelijk maakt, is dit ook het geval. De eerdergenoemde polarisatie lijkt hier ook te bestaan: inwoners van Utrecht zien of vooral positieve gevolgen van toerisme of vooral negatieve gevolgen. Het wel of niet ervaren van positieve gevolgen lijkt van doorslaggevende waarde voor de visie van inwoners van Utrecht op het toerismebeleid in de stad. Ervaar je meer positieve gevolgen, dan ben je eerder geneigd om het scenario 'business-as-usual' te steunen, terwijl respondenten die juist minder positieve gevolgen ervaren eerder achter een 'transformatie van toerisme' scenario staan. Hierbij moet wel gesteld worden dat slechts een klein gedeelte van de respondenten het business as usual lijkt te steunen.

Overheden, bedrijven en burgers kunnen alleen samen een nieuwe weg inslaan

Het onderzoek geeft verder weer hoe bewoners die één van de twee scenario's steunden, dachten over de factoren uit de vragenlijst. Voorstanders van het 'business as usual' scenario beoordelen de voordelen van toerisme minimaal twee keer zo hoog als voorstanders van een 'transformatie van toerisme'. Tegelijkertijd is het omgekeerde patroon zichtbaar voor de nadelen. In het onderzoek is duidelijk geworden dat Utrechters vaker een voorstander zijn van een 'transformatie van toerisme' en dus mogelijk het gevoel hebben dat de voordelen van het conventionele toerisme eigenlijk te klein zijn om een 'business as usual' scenario te steunen.

Het verhaal eindigt echter niet hier. Uit eerder onderzoek bleek namelijk dat de mate waarin je positieve gevolgen van toerisme ervaart samenhangt met twee andere zaken: place attachment, ofwel in welke mate voelt een inwoner zich verbonden met zijn of haar woonplaats, en inspraak in het toerismebeleid. Inspraak blijkt in ons onderzoek zelfs essentieel te zijn voor een positieve houding tegenover toerisme. Mensen die weten waar ze terecht kunnen met vragen en suggesties over toerismebeleid of vinden dat ze invloed hebben op het beleid, zien ook vaker de positieve gevolgen van toerisme. Mensen die niet weten waar ze hun stem kunnen laten horen en zich niet betrokken voelen bij toerismebeleid zien juist minder vaak positieve gevolgen van toerisme. Dit betekent dat inwoners van Utrecht die liever een alternatieve, meer duurzame vorm van toerisme zien terugkomen na de pandemie, minder vaak betrokken zijn bij toerismebeleid en ook niet weten waar ze terecht kunnen. Voorstanders voor een 'business-as-usual' scenario hebben juist vaker het gevoel invloed op beleid te hebben. Hierbij moet wel vermeld worden dat respondenten in het algemeen aangeven weinig inspraak en invloed op toerismebeleid te hebben. Place attachment bleek tegen de verwachtingen in geen effect te hebben op het steunen van één van de scenarios. Zowel de mensen die voor verandering kiezen als de mensen die voor 'business as usual' kiezen voelen zich in hoge mate verbonden met Utrecht.

Participatie als bruggenbouwer

Uit het onderzoek onder Utrechtse bewoners kunnen twee belangrijke conclusies getrokken worden. De eerste conclusie is dat er, net als voor de coronapandemie, een polarisatie lijkt te bestaan: Utrechtse die vaker de positieve gevolgen van toerisme ervaren, zien toerisme graag terugkomen zoals het was voor de coronapandemie. Utrechtse die de positieve gevolgen van toerisme niet zien of minder belangrijk vinden, zien liever een transformatie naar meer lokaal toerisme, zingeving en circulaire productie. De tweede conclusie stelt echter dat er nog een belangrijk verschil is tussen deze groepen: Utrechtse die eerder de positieve gevolgen van toerisme zien, geven ook aan het gevoel te hebben beter betrokken te zijn bij toerismebeleid in de gemeente of inspraak te hebben.

Dat inspraak een belangrijke intermediaire factor is komt overeen met de academische literatuur over burgerparticipatie: inspraak overkoepelt, brengt bewoners samen en kan leiden tot breed gedragen en passend beleid. Rond andere thema's in gemeentelijk beleid wordt al veelvuldig gebruik gemaakt van participatie om bewoners op een diepgaande manier te betrekken bij besluitvormingsprocessen. Desondanks blijkt dat bij dergelijke participatieprocessen vaak de machtsverhoudingen tussen bewoners, bedrijven en overheid scheefliggen. In het stedelijk toerisme lijkt het probleem nog dieper te liggen: het lijkt erop dat juist bewoners die graag een verandering in het toerisme zien de weg niet vinden naar de participatietafel en niet betrokken worden bij het toerismebeleid. Dit kan leiden tot een voortzetting van het ingeslagen 'business-as-usual' pad, terwijl er juist nood is aan een meer duurzaam en toekomstbestendig beleid. Hierdoor ontstaat de vraag: hoe verandert men de machtsverhoudingen tussen de betrokkenen in een participatieproces als (een deel van) de partijen belang hebben bij het in stand houden van deze scheve relaties? En hoe vullen we de lege stoelen aan de participatietafel? Deze vraag is juist voor het stedelijk toerisme belangrijk: echte transformatie van het toerisme naar een duurzame sector kan alleen worden bereikt als de verschillende visies over toerisme vertegenwoordigd zijn. Participatie moet daarom niet alleen dienen om een brede steun voor beleid te krijgen, maar het kan ook ingezet worden als bruggenbouwer: de verschillende visies op de impact van toerisme kunnen zo dicht bij elkaar komen te liggen. Inspraak is in deze zin dus meer dan een strategische keuze of een verplichting. Inspraak is een kans om bewoners te betrekken bij het toerisme in de stad en zo gezamenlijk toe te werken naar een duurzaam toerisme.

Het ervaren van voordelen van toerisme hangt positief en significant samen met het steunen van het scenario 'business as usual'.

Literatuurselectie

- Hall, C. M., Scott, D. & S. Gössling (2020) Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for. *Tourism Geographies* 22, nr. 3, pp. 577–598.
- Kavaratzis, M. & G.J. Ashworth (2005) City branding: an effective assertion of identity or a transitory marketing trick?. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 96, nr. 5, pp. 506-514.
- Nijs, K. de & J. Zevenbergen (2014) Amsterdam, het nieuwe Venetië?, *AGORA* 30, nr. 4, pp. 12-15.
- Novy, J. & C. Colomb (2016) *Protest and resistance in the tourist city*. Abingdon: Routledge.

Jasmijn van der Craats (j.s.vandercraats@students.uu.nl) studeert Sociale geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht met een interesse in *environmental inequality* en participatie in de breedste zin van het woord. **Anna Fial** (a.b.fial@students.uu.nl) is student Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht met interesse voor economische geografie en bestuurs- en organisatiewetenschappen. **Joy Schutte** (j.g.schutte@students.uu.nl) is student Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht met interesse voor planologie en GIS. **Egbert van der Zee** (e.l.vanderzee@uu.nl) is docent/onderzoeker van het departement Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht met een onderzoeksagenda rond duurzaam stedelijk toerisme. Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van de bachelor cursus 'honours Wetenschappelijk Leeronderzoek' van het departement Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. De interesse voor het toerisme na de coronapandemie werd aangewakkerd tijdens de cursus 'Geografie en Toerisme' gegeven door Egbert van der Zee en vormde het vertrekpunt van dit onderzoek.